

## ԳԱՐԵԳԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ\*

### ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԱԿԱՆ ՅՈՒՂԱՐԿԱՌՐՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԹՎԱՌԻՄ

Մեր մատենագրության մեջ պրպտել և հանել այս նիւթի վերաբերեալ նոյն իսկ կցկտուր տեղեկութիւնները՝ արժանի է հետաքրքրութեան նաև ազգագրական տեսակետով, քայք ժամանակի սղութիւնը չի ներուժ հեռաւոր անցեալով զբաղուելու. մենք կրաւականաճ միայն այն աւանդութեան նկարագրութեամբ, ինչ որ գործածական է այժմ էջմիածնում:

Կաթողիկոսի հոգեվարքին, եթէ յանկարծամաի չի եղել, ներկայ են լինում Սինոդի բոլոր անդամները և միաբաններից աւագագոյնները: Զոգին աւանդելուց յետոյ՝ աւագագոյն անդամը «հոգւոց» է ասում և անմիջապէս բժշկի և Սինոդի պրոկուրորի ներկայութեամբ արծանագրութիւն է կազմում ու ստորագրում մահուան մասին: Ապա հանգուցեալի մարմինը հանում են հանգստեան ներքին սենեակներից և մահճակալով դնում Վեհարանի արտաքին դահլիճներից մէկում. միւս բոլոր սենեակների դռները կնքում են Սինոդի անդամների և պրոկուրորի ներկայութեամբ, որպէսզի Զայրապետի գոյքը, կտակը, եթէ ունի, անվնաս պահուին:

Այնուհետև Ս. Տաճարի լուսարարապետի կարգադրութեամբ երեք անգամ, ծանր հնչեցնում են մեծ զանգը, որով միաբանութեան և ժողովրդին յայտարարում է Կաթողիկոսի մահուան մասին:

Սինոդի անդամներն անմիջապէս խորհրդի են հաւաքւում. նախ օրագրութեամբ նախանդամին տեղակալ են նշանակում, եթէ հանգուցեալ Կաթողիկոսը իւր կենդանութեան ժամանակ յատուկ կոնդակով չէ հոգացել այդ մասին և կայսերական հաստատութիւն ստացել: Ապա օրագրութիւն են կազմում հեռագրով յայտնելու կառավարութեան և ազգին՝ կատարուած իրողութիւնը: Զեռագրում է Կովկասի փոխարքային, Սոյ Կաթողիկոսին, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ պատրիարքներին, Ռուսաստանի, Պարսկաստանի, Եւրոպայի և Ամերիկայի բոլոր առաջնորդներին, որպէսզի սրանք էլ հաղորդեն իրենց ստորադրեալ վարչութիւններին: Կարգադրում է ամենայն օր հոգեհանգիստ կատարել Զայոց բոլոր եկեղեցիներում, ուր որ կան. իսկ թաղման օրը նաև հանդիսաւոր Պատարագ մատուցանել հանգուցեալ Կաթողիկոսի հոգու փրկութեան համար: Մայր Աթոռում ևս ամենայն օր երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ՝ ամբողջ միաբանութեամբ հոգեհանգստեան կարգ է կատարւում հանգուցեալի երկրաւոր նշխարների վերայ, իսկ մի վարդապետ նշանակւում է

\* Մեծի Տանն Կիլիկիո Կաթողիկոս Գարեգին Ս Զոմսեփյանի սույն հոդվածը, որը գիտնական հոգևորականը գրել է վարդապետ եղած ժամանակ Ս. էջմիածնում, արտատպւում ենք «Ազգագրական հանդես»-ից (1907 թ., Գիրք XVI):

հսկող միմչև եկեղեցի բերելը: Իւրաքանչիւր օր երկու հոգի էլ սաղմոս են քաղում միմչև հետգիտել լրանայ ութ կանոնը:

Եկեղեցի իջեցնելու օրը երկու վարդապետ և մի եպիսկոպոս լուանում են հանգուցեալին և պատանում ներսում. իսկ դուրսը միաբանութիւնը լուացման կարգն է կատարում: Լուանալուց յետոյ՝ մարմինը դնում են կրկին իւր մահճի մէջ, երեսը դէպի արևելք: Նախ հագցնում են շապիկ և անդրապարտիկ, ապա դրանց վրայ մաքուր, մոր քաթանից սպիտակ պարեգօտ, թնոցներ, գլխին կնգուղ, ուսերին փակեղ, մէջքին գօտի են կապում. ոտքերին մաշիկներ մոյն կտորից, և ապա սպիտակ քաթանից շուրջառ: Այս բոլորը ներքին պատանն է: Այնուհետև զգեստաւորում են նրան հայրապետական զգեստով, ինչպէս պատարագելիս: Հագցնում են փորուրար յարմարութեան համար, փոխանակ եմփիորոնի, բազպաններ, գօտի, հայրապետական կոնքի (մախաղ), շուրջառ, պարանոցին վակաս, գլխին թագ, ձեռքին մատանի, ոտներին գուլպայ և ոսկեթել հողաթափներ: Հայրապետական այն քօղը, որ ձգել է օծման ժամանակ, ձգում է դարձեալ երեսին: Ափի մէջ թղթի վրայ գրուած՝ դրում է Աւետարանից հետևեալ հատուածը. «Ելի ի Զօրէ և եկի յաշխարհ, դարձեալ թողում զաշխարհի և երթամ առ Հայր», դորա հետ մաւ մի նշխար, իսկ ծոցում փոքր ինչ խունկ կամ կնտրուկ: Ապա դնում են դագաղի մէջ:

Ամեն ինչ այսպէս պատրաստելուց յետոյ՝ միաբանութիւնը խմբում է դագաղի շուրջը և դրան կարգը կատարում: Այնուհետև սկսում է յուղարկաւորութեան թափօրը դէպի այն եկեղեցին, ուր պիտի ամփոփուի հանգուցեալի նշխարները: Սեր հայրապետները միշտ ունեցել են իրենց դամբարան վանքերը, մանաւանդ հնագոյն ժամանակները, աստանդական շրջաններում, բնակամաքար այդ կարգը պահուել չէր կարող: Բայց ժՆ և մասամբ ժԹ դարերում կաթողիկոսական դամբարան էր Ս. Գայիանէի վանքը, եթէ անհատներ յատուկ ցանկութիւն չեն յայտնել իրենց ձեռակերտ կամ նորոգած վանքերում թաղուելու, ինչպէս Փիլիպպոս Աղբակեցին Ս. Գեփիսիմէում և Նահապետ Ուռհայեցին Շողակաթում: Սիայն վերջին ժամանակներս՝ ժԹ դարում սովորութիւն է դարձել Ս. Տաճարի զանգակատան կողքերին թաղել հանգուցեալ Կաթողիկոսներին:

Յուղարկաւորութեան թափօրի կարգաւորութիւնն այս է: Դագաղը կրում են լիակատար զգեստաւորութեամբ քահանաներ կամ երիտասարդ վարդապետներ: Զգեստաւորում է մոյմպէս հանդիսապետ եպիսկոպոսը մի քանի եպիսկոպոսներով, որոնց թիւը կարող է միմչև 12 լինել, ինչպէս հայրապետական օծման ժամանակ: Սովորաբար զգեստաւորում են միայն թաղման օրը: Դագաղը շրջապատում են մախ եպիսկոպոսները ըստ աւագութեան, հանդիսապետը գլխի կողմը, կեդրոն կազմելով ամբողջ հոգևորականութեան: Եպիսկոպոսների առաջ դարձեալ ըստ աւագութեան, հանդիսապետը գլխի կողմը, կեդրոն կազմելով ամբողջ հոգևորականութեան: Եպիսկոպոսների առաջ դարձեալ ըստ աւագութեան շուրջառ ձգած՝ շարւում են միւս միաբանները: Չորս հոգի դագաղի վրայ ամպիովանի են բռնում, չորս քշոցակակիր առանց քշոցները շարժելու հետևում են դագաղին: Երկու վարդապետ դագաղի առաջից տանում են հայրապետական սևաքօղ խաչն ու գաւազանը, իսկ գաւազանակիրը դագաղի յետևից՝ հանդիսապետին մօտ՝

կրում է հայրապետական սևաքօղ ցուպը: Պագադի առաջից չորս հոգի խնկարկում են յետ յետ գնալով, երեսները դեպի դագաղը: Նրանցից յետոյ շարուած են խաչ ու խաչվառ, կերոններ և լապտերներ կողոնները, ապա երգիչների դասերը: Թափորն առաջնորդում են երկու սևազգեստ շափրներ, արծաթի գնդազլուխ գաւազանները ձեռքներին: Նրանց առաջից երկկարգ շարում են Ս. Աթոռի ժառանգաւորները՝ ներկայ դէպքում ճեմարանի աշակերտներն ու ուսանողները՝ սև վերարկուներ հագած: Իսկ դագաղի և հոգևորականութեան յետևից երկկարգ շարում են հայ հասարակութիւնների և հաստատութիւնների պատգամաւորներն ու կառավարութեան ներկայացուցիչը:

Յուդարկաւորութեան ընթացքում չորս անգամ հանգիստ է կատարում Մաշտոցի ցուցման համաձայն, հինգերորդը կատարում է եկեղեցու սրահում, վեցերորդը ժամատանը կամ գաւթում (այս մասը հայոց եկեղ. ճարտարապետութեան վերայ աւելացել է ԺԳ դարում), իսկ եօթերորդը բուն տաճարի դրան առաջ: «Բացէք ինձ գորուհս» սաղմոսից յետոյ՝ բացւում է դուռը և թափորը մտնում է տաճարի մէջ: Պագաղը դրում է Իջման սեղանի և զանգակատան մէջտեղ մախօրօք պատրաստուած, աստիճանաւոր, բարձր, սև թաւապատ սեղանի վերայ, ամպիովանին էլ յարմարեցնում են գլխին: Երկու կողմից դրում են արծաթի մեծ և բարձր աշտամակներ կերոններով, որոնք վառ են մնում, իսկ կրօնքին Աւետարան են դնում:

Նոյն երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ՝ կրկին հոգեհանգիստ է կատարում և չորս վարդապետ կարդում են չորս Աւետարանները, որ պէտք է աւարտուած լինին մինչև թաղման օրը:

Գերեզմանի պատրաստութիւնն ևս ունի իւր՝ որոշ արարողութիւնը Մաշտոցի համաձայն: Միաբաններից մէկը, սովորաբար լուսարարապետը, կարդում է որոշեալ աղօթքները և ապա բրիչն առնելով՝ խաչածն դրոշմում է այն տեղը, ուր պիտի փորուի գերեզմանը: Գերեզմանը լինում է կամարակապ, մախօրօք պատրաստուած են պատերը, որպէսզի դագաղը մէջն ամփոփելուց յետոյ՝ կարելի լինի անմիջապէս կամարը կապել և ծածկել:

Թաղման օրը դին թաւապատ սեղանի հետ փոխադրում է Իջման սեղանի առաջ: Հանդիսաւոր Պատարագ է մատուցանում տեղակալի կամ աւագագոյն արքեպիսկոպոսի ձեռքով աւագ սեղանի վերայ: Ժողովրդի ու հաստատութեանց ներկայացուցիչներն իրենց պսակներով կանգնում են պատշաճ տեղերում, իսկ զգեստաւորուած եպիսկոպոսները՝ մինչև 12 հոգի՝ շարում են դագաղի շուրջը: Ողջունից առաջ պատարագիչ արքեպիսկոպոսը գալիս է Իջման սեղանն է բարձրանում և միւս եպիսկոպոսների հետ կատարում է օծման կարգը: Ամբողջ միաբանութիւնը շուրջառ առած և ձեռքերին մոմեր բռնած շարում են Իջման սեղանի առաջ: Խաչ, խաչվառ և կերոնակիրները կանգնում են սեղանի երկու կողմից: Ընդհատում է Պատարագը և պատարագիչ արքեպիսկոպոսը միւս եպիսկոպոսների աջակցութեամբ օծում է ճակատը և աջ ձեռքը: Ապա սկսում է հանգուցեալի հրաժարականը: Շատ սրտաշարժ է այս տեսարանը: Նմջեցեալին զգեստաւորուած քահանաները ուսերին դրած շրջեցնում են Իջման սեղանի շուրջը երեք անգամ, իսկ դպիրները ողբածայր հանգուցեալի բերանից վերջին ողջոյնն են երգում, ուղղւած եկեղեցուն, հոգևորականութեան և ժողովրդին:

«Ողջոյն քեզ, սուրբ եկեղեցի: Ողջոյն քեզ, սեղան սրբութեան: Ողջոյն ձեզ, դասք քահանայութեան. ես ճանապարհորդեցի առ Արարիչն իմ»:

«Ողջոյն ձեզ, մանկունք եկեղեցւոյ: Ողջոյն ձեզ, հաւատացեալ եղբարք իմ ի Քրիստոս: Ողջոյն ձեզ, համօրէն ժողովրդականք. ես ճանապարհորդեցի առ Քրիստոս յոյսն ամենեցուն»:

«Ահա հրաժարիմ ի քէն, սուրբ եկեղեցի: Ահա մեկնիմ ի ձեռք, սիրելի եղբարք, ի կոչումն վերամորոգողին Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ»:

«Աղօթս արարէք վասն իմ, հարք իմ, եղբարք և որդիք, և օրհնեցէ զձեզ Քրիստոս փրկիչ մեր, պահեսցէ հաստատուն ի հաւատս իւր, մինչև ի սահմանեալ կէտ կոչմանս այսորիկ, և խաղաղութիւն Տեառն եղիցի ընդ ձեզ յաւիտեանից յաւիտեանս ամէն»:

Այնուհետև դագաղը բազմեցնում են դարձեալ դիասեղանի վրայ և «ողջոյն» են տալիս: Հոգևորականութիւնը մի առ մի համբուրում է աջը կամ Աւետարանը, նոյնպէս և ժողովուրդը: Իսկ Պատարագը շարունակում է մինչև վերջ:

Պատարագից յետոյ սկսւում է ժամատան կարգը. բայց որովհետև Մայր Տաճարը ժամատուն չունի և կաթողիկոսական թաղման պատճառով մեծ բազմութիւն է լինում և անկարելի է դագաղը յետին դասի չորս կողմերը պտղտեցնել, ուստի նոյն կարգը կատարւում է տեղն ու տեղը տաճարի մէջ, միայն մեքենայի երեսը դէպի արևմուտք, արևելք, հիւսիս և հարաւ դարձնելով:

Ապա սկսւում է յուրարկաւորութիւնը դէպի գերեզմանը, թափորն ընթանում է ճիշդ նոյն կարգով, ինչպէս եկեղեցի իջեցնելիս նկարագրեցինք: Գնապարհին չորս անգամ հանգիստ է լինում. էջմիածնում թաղելիս եկեղեցու չորս կողմը: Գերեզմանի ափին կատարւում է թաղման կարգը: Դագաղը դամբարանի մէջ իջեցնելուց առաջ՝ երեք անգամ հանդիսապետը հող է օրհնում, որ ձգւում է խաչաձև գերեզմանի մէջ, իսկ ներսը դնելուց յետոյ՝ կարդում է Յովհաննէս առաքեալի Հանգիստը՝ «Էր ընդ եղբարս»... Ապա նորից երեք անգամ հող է օրհնում և խաչաձև ձգւում է մեքենայի մարմնի վերայ, որից յետոյ փակւում է դագաղը: Մինչ հոգևորականութիւնը շարունակում է թաղման կարգը, որմնադիր վարպետները փակում են դամբարանի կամարը և ապա հող լցնում: Գերեզմանի թումբը կապելուց յետոյ՝ հանդիսապետը երեք անգամ օրհնում և խաչի նշանով կնքում է գերեզմանը:

Փոքր ինչ հանգստանալուց յետոյ՝ միաբանութիւնը, պատգամաւորները, հիւրերը հաւաքւում են. սեղանատուն՝ ճաշ վայելելու, որը վերջանում է հանգստեան շարականով և «հոգւոցով»: Թաղումից անմիջապէս յետոյ՝ հայրապետական աթոռը ծածկւում է սև նափորտով, ինչպէս թազը, խաչն ու գաւազանը սևասքօղ, դրւում է աւագ սեղանի՝ բեմի վերայ, ի նշան աթոռի թափուր լինելուն:

Թաղման օրից սկսած եօթ օր ժամը 11-ին իւրաքանչիւր օր Մաշտոցի ցուցման համաձայն որոշ կարգ է կատարւում, հող են լցնում գերեզմանի վերայ և խաչաձև կնքում: Իսկ երեկոյեան ժամերգութիւնից յետոյ՝ հանգստեան կարգ է կատարւում եկեղեցւոյն: Գերեզմանի վերայ կարգ է կատարւում նոյնպէս տասն և հինգերորդ և քառասուն օրերը և տարելիցին, որից յետոյ և քար են դնում գերեզմանի վերայ: